

Kravets N. P.

Ph.D., Associate Professor

Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine, Kyiv)

**STATE OF ORAL MONOLOGICAL SPEECH AND *READING* ACTIVITY
PUPILS' WITH *MENTALLY* RETARDED (THE 7-TH FORM)**

Кравець Н.П.

канд. пед. наук, доцент

НПУ імені М.П. Драгоманова (Україна, Київ)

**СТАН УСНОГО МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ І ЧИТАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ СЬОМОГО КЛАСУ**

The article describes the state of oral monological speech and reading activity pupils' with mentally retarded (the 7-th form). The author describes an influence of the oral monological speaking on reading activity skills of students.

Key words: *monologue speech, communicative functions, pupils with mentally retarded*

У статті розглянуто стан усного монологічного мовлення розумово відсталих учнів сьомого класу.

Доведено вплив усного монологічного мовлення на оволодіння уміннями читацької діяльності.

Ключові слова: *усне монологічне мовлення, читацька діяльність, розумово відсталі учні, учні сьомого класу.*

Зміни в спеціальній освіті, що здійснюються в руслі гуманістичного характеру корекційно-розвиткового навчання дітей з порушеннями інтелекту, призводять до необхідності оновлення організації, змісту й технологій їхнього навчання. Провідна роль при цьому належить зв'язному мовленню як засобу загального розвитку розумово відсталих учнів, включення їх у систему корекційно-розвиткового навчання з метою забезпечення належної соціально-трудової адаптації в суспільстві. Відомі психологи (Л. Виготський, О. Лурія, В. Лубовський) мовленню відводять роль інструменту пізнання, засобу і способу формування думки, наголошуючи на його пізнавальній функції та доводячи залежність рівня розвитку інтелекту від рівня розвитку мовлення, оскільки розумовий розвиток і розвиток мовлення відбуваються паралельно.

Психолінгвістика визначає мовлення як діяльність, включену в загальну систему діяльності людини. Основними формами зовнішнього усного мовлення виступають діалог і монолог як особливі види реалізації мовленнєвої діяльності. Як доводить А. Реан, найбільш активно у підлітковий період розвивається діалогічне й монологічне мовлення. У процесі оволодіння монологічним мовленням відбуваються його якісні зміни, підліток переходить

від уміння переказувати твір або його уривок до здатності самостійно висловлювати й аргументувати власні думки [11]. Л.П. Якубінський виділив монолог як форму взаємодії на слухача і визначив його ознаки: зв'язність, обумовлена тривалістю говоріння, побудова мовленнєвого ряду, однобічний характер висловлювання, не розрахований на негайну репліку партнера, наявність попереджувального обдумування [14]. За Л. Виготським монолог – це вища форма мовлення, специфічними особливостями якої виступають: особлива структурна організація, композиційна складність, необхідна максимальна мобілізація сил, свідомість і спрямованість [1]. Основними характеристиками монологічного мовлення О.Леонт'єв вважає цільність (мета) і зв'язність. Під цільністю розглядає психологічну категорію, що полягає у прагненні мовця реалізувати задумане за чітким, послідовним, продуманим планом. При цьому здійснюється планування всієї розповіді як мовленнєвого цілого, і планування складових її частин – речень. Проблема цільності (мети) тісно пов'язана з питаннями адекватного сприймання й розуміння повідомлення. Категорія зв'язності проявляється в семантичній і граматичній залежності речень, порядку слів у реченнях, інтонаційному оформленні, особливій системі пауз, співвідношенні речень за довжиною звучання. «Зв'язним вважається таке мовлення, яке організоване за законами логіки, граматики і композиції, являє собою одне ціле, має тему, виконує певну функцію, здебільшого комунікативну, має відносну самостійність і закінченість, розчленовується на більш чи менш значні структурні компоненти» [13, с. 72; 9; 10]. Проте у монологічному мовленні розумово відсталих учнів «спостерігаються порушення логіки й послідовності висловлювання; бідність і шаблонність лексичного запасу; фрагментарність, перехід з однієї події до іншої, яка не відповідає темі висловлювання; більша, ніж потрібно, кількість займенників» [4, с. 7; 5; 6].

Відомо, що усне мовлення має у своєму складі кілька структурних компонентів, зважаючи на розуміння його тлумачення. Серед них ми звернули увагу на психолінгвістичний компонент, зміст якого розкриває особливості форм організації мовленнєвого спілкування, насамперед форму мовлення, що складається з різних форм усного мовлення: полілогічного, монологічного, діалогічного як видів організації мовленнєвої діяльності, на що вказували у своїх роботах М. Жінкін, І. Зимня, О. Леонт'єв.

Зовнішнє усне монологічне мовлення розглядається як текст, окреме висловлювання – речення, для якого характерні: послідовність – послідовність складних спів, підрядних відносин – часових, причинно-наслідкових, просторових, якісних; зв'язність (сміслові зв'язки між частинами тексту, логіко-граматичні зв'язки між реченнями, зв'язок між частинами (членами речення); завершеність висловленої думки мовця; логіко-сміслова організація висловлювання як складна єдність, що має логічну й предметно-сміслову організацію, що в контексті розглядається як категорія.

У дослідженні нас цікавив стан усного монологічного мовлення у розумово відсталих семикласників з огляду на те, що мовленнєва й читацька діяльність тісно взаємопов'язані. Учням пропонували виконати наступні завдання: описати предмет, зображений на малюнку; скласти розповідь за сюжетним малюнком; скласти розповідь за серією сюжетних малюнків; скласти розповідь на запропоновану тему: «Як я провів літні канікули», «Як я провів вихідний», переказати прослухане оповідання «У розвідці» (автор Ю. Збанацький).

Сформованість усного монологічного мовлення виявляли з врахуванням його структурних компонентів: мотиваційного, змістово-сміслового, операціонального і структурно-мовленнєвого. Мотиваційний компонент розглядали, зважаючи на те, що самостійне монологічне висловлювання забезпечується взаємозв'язком мотивів: мотив передачі інформації, мотив вступу у спілкування, мотив самовираження. Результат свідчить, що у розумово відсталих семикласників мотив самовираження відсутній, переважає мотив передачі інформації. Для аналізу змістово-сміслового компоненту учням запропонували ряд завдань: 1/завдання, спрямоване на продукування опису: «Кінь Орлик»; 2/складання розповіді за сюжетним малюнком; 3/складання розповіді з опорою на серію сюжетних малюнків; 4/складання розповіді на тему з особистого досвіду, віддалену в часі – «Як я

провів літні канікули», «Як я провів вихідний день». Критерії оцінки змістово-сміслового компоненту: складання смислової програми, відбір слів, побудова фрази, відповідність змісту мовлення пропонованому завданню.

Результати виконання першого завдання. При продукуванні опису Орлика (оповідання «У розвідці») школярі не змогли самостійно відібрати суттєві ознаки предмету опису – коня. Їм важко охарактеризувати навіть усі зовнішні ознаки тварини, оскільки обмежений словниковий запас. Для опису характерний розрізнений набір слів – назв частин тіла тварини, що супроводжуються повторенням слів: тут, ось. Виконуючи друге завдання, що полягало у складанні розповідного тексту за сюжетним малюнком, семикласники не змогли встановити причинно-наслідкові зв'язки між зображеним; дії персонажів описували без констатації перерахування фактів, лише вказуючи їх. Монолог був без задуму, логічна завершеність відсутня. Учням було важко проаналізувати ситуацію, спостерігалось порушення лексико-граматичної сполучуваності слів, граматичні засоби зв'язку не використовували, об'єкт мовленнєвого висловлювання склали кілька неповних речень.

Аналізуючи якість виконання завдання на складання розповіді з опорою на серію сюжетних малюнків, нас цікавило, якими словами будуть користуватися респонденти для поєднання речень у тексті та чи вміють поєднувати два сусідні речення. Для зв'язку речень у тексті використовують два види зв'язку: ланцюговий і паралельний. Ланцюговий – думка, виражена у наступному реченні, послідовно впливає із попереднього, розкриваючи щось нове у його предметі висловлювання. Основні засоби ланцюгового зв'язку: лексичні повтори, синоніми, займенники. Паралельне поєднання речень передбачає розвиток думки через зіставлення ознак, що належать предмету, спільному для взаємопов'язаних речень. Паралельний зв'язок виражає однакова або подібна синтаксична структура речень. Отримані результати свідчать, що школярі не володіють уміннями планувати монологічне висловлювання, не використовують смислові зв'язки між частинами розповіді, логічні зв'язки між реченнями, відсутня в розповіді закінченість смислового вираження думки. Продукуючи висловлювання, не використовують ні паралельного, ні ланцюгового поєднання речень. Відомо, що володіння засобами зв'язності тексту сприяє його правильній побудові. При продукуванні висловлювання наявна порушена зв'язність речень у тексті, уміння застосовувати засоби зв'язку тексту у власному висловлюванні. Спостерігалася не виправдана кількість повторень одних і тих же слів як засобів зв'язності речень у тексті, так і частин тексту: іменників, займенників.

Стан операціонального компоненту аналізували на основі монологічного відтворення учнями прослуханого тексту «У розвідці». Якість відтворення тексту учнями – критерій щодо розуміння ними змісту. Критерії оцінки: активізація словника з теми висловлювання, уміння передавати основну думку, композиційно правильно оформляти висловлювання, уміння висловити власне ставлення до героїв, до описаної події. Перед початком виконання завдання дали установку: «Подумай, про кого чи про що розповідається у цьому тексті? Чому його так названо?». Аналізуючи створені учнями тексти, ми враховували, що в аналізі мовленнєвої продукції основними в логіко-психологічному підході є зв'язність і мета (цільність) висловлювання. Це дає можливість виявити особливості здійснення смислової переробки тексту, відтворити певну смислову програму, виявити, як учні оволоділи навичкою міжфразового зв'язку і засобами лексико-синтаксичного оформлення речень. Семикласники неправильно відтворювали прослухане, пригадували кілька речень або частини речень. Проявилися характерні для розумово відсталих труднощі в мовних засобах висловлювання думки. Учні використовували в самостійному мовленні переважно прості конструкції (непоширені прості речення, деякі види складних елементарних складносурядних і складнопідрядних речень з неправильним граматичним зв'язком слів), спостерігався невдалий вибір і пропуски лексичних одиниць, головних і другорядних членів речення, що спричиняло порушення мисленнєвого змісту висловлювання. Як показник зв'язності усного зв'язного монологічного висловлювання розглядали виразність мовлення. Диференціація рівнів розвитку виразності здійснювалася відповідно з критеріями розуміння

тексту, повноти його передачі, послідовності висловлювання, відсутності тривалих пауз, наявності інтонаційної виразності, достатньої звучності, точності мовлення, наявності образних слів і висловлювань, чого не виявили у мовленні школярів. Натомість характерна одноманітність засобів міжфразового зв'язку, відсутність образних засобів, різноманітних лексичних засобів (порівнянь, епітетів, синонімів, антонімів). Проявилася несформованість операцій програмування, відбору, синтезу мовного матеріалу, внаслідок чого порушена лексико-граматична структура, пов'язана з вибором слів, порушене розміщення у лінійній схемі, між граматичним маркуванням і звуковим оформленням висловлювання. Отже, розумово відсталі лексично й граматично правильно думку не оформляють.

При складанні розповідей про канікули та вихідний день спостерігали розширення меж тем. Розумово відсталі важко добирати словесний матеріал в межах заданої теми, оформляти її смисловий зміст. Як вказують Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Лурія – побудова зв'язного висловлювання можлива за умови виникнення регулювальної і планувальної функцій мовлення, що в розумово відсталіх порушено. Школярі самостійно не могли вибрати тему, розгорнути сюжет в логічній послідовності, дотримуватися композиції, способів зв'язку речень, граматичної правильності мовлення, використовувати лексичні, синтаксичні, стилістичні засоби художньої виразності. Для розповіді характерні порушення зв'язності, послідовності, тривалості говоріння через надмірні привнесення, що не відповідають темі розповіді.

Як свідчать отримані результати, недоліки усного монологічного мовлення негативно впливають на оволодіння розумово відсталіми учнями уміннями читацької діяльності, зокрема уміннями виділяти тему й основну думку твору, відповідати на запитання, виділяти структурні частини тексту, основну й другорядну інформацію, визначати причинно-наслідкові зв'язки та зображувально-виражальні властивості тексту, орієнтуватися в композиції твору, оцінювати текст з погляду новизни, значущості змісту. З огляду на це учителям варто в молодших класах більше уваги приділяти розвитку усного монологічного мовлення у школярів.

Література:

1. Выготский Л.С.Собрание сочинений: В 6-ти т. – Т 3. Проблемы развития психики /под ред. А.М. Матюшкина. – М. : Педагогика, 1983. – 368 с.
2. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации / Н.И.Жинкин. – М. : Наука, 1982. – 158 с.
3. Ильина С.Ю. Нарушения устной речи умственно отсталых школьников: Теоретико-экспериментальное исследование / С.Ю. Ильина. – СПб : КАРО, 2005. – 240 с.
4. Кравець Н.П. Развитие мовлення в учнів молодших класів допоміжної школи на уроках читання та української мови: навч.-метод. пос. / Н.П.Кравець. – К. : А.С.К., 1999. – 127 с.
5. Кравець Н.П. Евристичний метод на уроках літературного читання у роботі з розумово відсталіми учнями / Н.П.Кравець // Корекційна та соціальна психологія і педагогіка : зб.наук.пр., 2012. – С. 139–148. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/11694>
6. Кравець Н.П. Використання комп'ютерних технологій у процесі роботи розумово відсталіх школярів із творами художньої літератури / Н.П. Кравець // Особлива дитина: навчання і виховання. 2014. – №1(69). – С. 28–37.
7. Лалаева Р.И. Нарушения устной речи умственно отсталых школьников и способы их коррекции / Р.И. Лалаева. – М. : Просвещение, 2001. – 276 с.
8. Львов М.Р. Методика развития речи младших школьников / М.Р.Львов. – М. : Просвещение, 1985. – 176 с.
9. Петько Л.В. Соціально-комунікативна активність підлітків: теорія і практика [Монографія] / Л.В.Петько. – К. : ВМУРол «Україна». – 2010. – 268 с. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/8143>
10. Петько Л.В. Англійська мова для студентів-психологів та дефектологів. Дидактичний матеріал для практичних занять та самостійної роботи студентів з іноземної мови зі спеціальностей: 6.010105 «Корекційна освіта (за нозологіями)», 6.030102 «Психологія», 6.030103 «Практична психологія»: навч. посібник для студентів, магістрантів, аспірантів. – К. : Талком, 2015. – 160 с.
11. Психология подростка: учебник /под ред. А.А. Реана. – СПб : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2007. – 450 с.
12. Свиридович И.А. Развитие связной устной речи у учащихся вспомогательной школы / И.А. Свиридович. – Минск : Изд-во БГПУ им. Максима Танка, 2002. – 36 с.
13. Синица І.О. Психологія усного мовлення молодших школярів: Монолог. – К. : Рад. школа, 1974. – 138 с.

14. Якубинский Л.П. Избранные работы: Язык и его функционирование / Л.П.Якубинский. – М. : Педагогика, 1986. – 364 с.
15. Kravets N.P. Teaching pupils with mentally retardation to analyses of the literature work as component of reading activity //N.P. Kravets // Economics, management, law : challenges and prospects: Collection of scientific articles. Psychology. Pedagogy and Education. – Discovery Publishing House Pvt. Ltd., New Delhi, India, 2016. – P. 201–204. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10743>
16. Kravets N.P. Reading book as effective means to the formation readers' skills of mentally retarded pupils / N.P Kravets //Prospects for development of education and science: Collection of scientific articles – Academic Publishing House of the Agricultural University Plovdiv, Bulgaria,2016. – P. 314-317. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10884>